

AZ UKRÁN-MAGYAR HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS VÁLTOZÁSA A HÉTKÖZNAPOKBAN A KÉTOLDALÚ KAPCSOLATOK TÜKRÉBEN

LINC ANNAMÁRIA

CHANGES IN UKRAINIAN-HUNGARIAN CROSS-BORDER COOPERATION
IN EVERYDAY LIFE IN THE LIGHT OF BILATERAL RELATIONS

Abstract

The 30-year history of bilateral relations between Ukraine and Hungary has undergone a major transformation. Starting from the initial priorities of good neighbourhood relationship and security policy, these relations have been transformed in light of strong trade relations, and subsequent efforts and sanctions made to preserve the national minority rights of the Hungarians living in the Transcarpathian region of Ukraine. Looking back to the last three decades, the current position of the international and bilateral relations between the two states has an impact on the daily lives and activities of the population living in the Ukrainian-Hungarian transborder region. Based on the semi-structured interviews we have conducted, the deteriorating bilateral relations between the two states seemingly have not (yet) deteriorated the Ukrainian-Hungarian cross-border cooperation. The current force of social cohesion and the interdependence of the two counties have so far proved stronger in the face of diplomatic disagreements.

Keywords: cross-border co-operation, bilateral relations, Ukraine, Hungary

Bevezetés

A 20. század végén, a kelet-európai új nemzetállamok létrejöttékor fontos cél volt a harmonikus légkör kialakítása, a jó kapcsolatok megteremtése a nemzetközi térben és a szomszédos államokkal való kétoldalú reláció tekintetében. A dolgozatban görcső alá vett Ukrajna és Magyarország is erre törekedett; igyekeztek eleget tenni ezen elvárásnak egymás irányába, s hamar elkezdődött a politikai és gazdasági kapcsolatok kiépítése, amelynek működése az ezredforduló környékén példaértékkel bírt.

A két állam közötti kötelék túlmutatott a szuverenitás elismerésén. Az 1989-es népszámlálás alkalmával Ukrajnában kicsivel több, mint 155 ezer magyar nemzetiségű állampolgárt regisztráltak (MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2005; TÁTRAI ET AL. 2018). Az Ukrajnában élő magyar nemzeti kisebbség fontos komponense a két ország közötti kapcsolatnak (TOVT, M. M. 2018). Magyarország számára a diplomatikussági, jószomszédossági kapcsolatokon túl nemzetpolitikai szempontból is esszenciális a szomszédos országokkal való kapcsolatainak milyensége. Emellett – a magyar kisebbség szemszögéből – az 1990-es években Ukrajna is egy sokkal pozitívabb, kedvezőbb kisebbségpolitikát folytatott (GREZSA I. 2018). Az 1992-ben elfogadott nemzeti kisebbségekről szóló törvénye többek között jogot biztosított a nemzeti-kulturális autonómiához (FEDINEC Cs. 2022; RÁKÓCZI K. et al. 2021; TOVT, M. M. 2018). Napjainkra azonban a geopolitikai miliő megváltozására a két állam közötti elsődlegesen politikai, illetve közéleti hangulat és hangnem is átalakult. A két ország vezetése között éles konfliktushelyzet alakult ki, amelynek mind a helyi, mind a regionális és még a globális sajtó is olykor-olykor visszhangot ad.

Ukrajna és Magyarország relációjában a bilaterális kapcsolatok mellett a határon átnyúló együttműködési folyamatok is nagy jelentőséggel bírnak. A közös államhatár közvetlen közelében elhelyezkedő két megye –, úgy mint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja

(oblaszty) – természetföldrajzi, történelmi és társadalmi aspektusból szorosan kapcsolódó határrégióknak tekinthető. A régió, s főleg benne Kárpátalja interetnikus jellegével és a területén élő magyar nemzetiségű kisebbség jelenlétével hídszerep betöltésére alkalmas a két állam között. Kárpátalja történelmi multikulturalizmusa és soknemzetiségűsége végett megfelelő terület a kultúrák közötti párbeszéd és kohézió számára, amely egyben az egyik pillére is az Európai Uniónak (későbbiekben EU) (<https://infopost.media/hu> 2021). A két megye közötti határon átnyúló együttműködések a rendszerváltások időszakában kezdődtek meg, s az elmúlt három évtizedben kiterjedt, széleskörű tematikát érintve, sokrétű intézményi struktúra között valósultak meg. A dolgozat az Ukrajna és Magyarország közötti nézeteltérésnek az ukrán-magyar határon átnyúló együttműködésekre gyakorolt hatását szándékozik ismertetni.

A határon átvívelő együttműködések mélyebb és helyben végzett vizsgálatával feltárhatóak azok a tényezők és összefüggések, amelyek a későbbi kooperációk fejlődését is szolgálják, illetve azok, amelyek a mostani folyamatokat hátráltatják, és amelyekben változás szükséges. A magyar-ukrán határ menti területek szempontjából a fenti folyamatok átfogóbb ismerete elengedhetetlenül fontos a térség fejlődéséhez.

A tanulmányban bemutatásra kerül, hogy az ukrán-magyar határrégióban milyen impressziói vannak azon nézeteltéréseknek, amelyek a két ország centrumai között zajlanak és hogy ezek a nemzeti ellentétek jelen vannak-e határon átnyúló kooperációkban is. A kutatás fő kérdései, hogy hogyan jelenik meg lokális szinten a centrumok közötti szembenállás; hogyan befolyásolják a határon átnyúló együttműködési kapcsolatokat ezen konfliktusok; és milyen az etnikai együttélés a határrégióban?

Módszertan

A kutatás területe az ukrán-magyar államhatárt érintő Szabolcs-Szatmár-Bereg- és Kárpátalja megye. A kiinduló alaptétel, hogy a két terület egység hosszú történelmi együtt fejlődése olyannyira erős lokális és egyben interetnikus kapcsolódást teremtett meg, amely száz év különélés után is húzóerő, a helyi folyamatok egyik konstruáló eleme, ugyanakkor ezt a relációt az utóbbi években a két ország központi hatalmainak érdekütköztetései elkezdték felőrölni.

Az alábbi tanulmányban többféle kutatási módszer került alkalmazásra a téma minél alaposabb megértése céljából. Először szakirodalmi áttekintés történt. Ennek során a két ország közötti kapcsolat főbb eseményei, befolyásoló tényezői került megvizsgálásra, melynek rövid elemzése a dolgozat első felében jelenik meg. A tanulmány a 2022. februárt megelőző időszakot követi nyomon, az az után történő események értékelését a dolgozat terjedelmi keretei nem teszik lehetővé. A második módszertani pillére a tanulmánynak a félig strukturált mélyinterjúk, amely során olyan, az ukrán-magyar határ menti régióban élő, lokális szereplők kerültek lekérdezésre, akik munkájuk vagy tevékenységeik révén kapcsolódnak az ukrán-magyar határon átnyúló kooperációkhoz, az ukrán-magyar kapcsolatokhoz, határtevékenységekhez. A válaszadók között a közigazgatási területen dolgozótól kezdve, vállalkozón, kutatón, oktatón, színházi munkatárson át egészen a civil szervezet aktivistáig sokakat sikerült megszólaltatni. Az interjúk lekérdezése az utóbbi két esztendőben, 2019 márciusa és 2021 decembere között történt meg. A félig strukturált mélyinterjúk eredményeként 44 adatközlő került megszólításra, amelyből 23 fő az ukrán-magyar határ magyar oldalán végzi tevékenységét és 21 fő pedig az ukrán oldalon. A dolgozat második fejezetében az ukrán-magyar határon átnyúló együttműködési struktúrák rövid ismertetésén túl ezen adatközlők válaszai kerülnek elemzésre.

Ukrajna és Magyarország kapcsolatának történelmi mérföldkövei

Az ukrán-magyar kapcsolatok kibontakozása párhuzamosan zajlott a Szovjetunió szét hullásával. Már Ukrajna függetlenedése előtt, 1989-ben létrehoztak magyar érdekvédelmi szervezetet Ukrajna határain belül, valamint elkezdődtek a határátkelők megnyitása a két állam között (FEDINEC Cs. 2008).

Ukrajna 1991-ben rendkívül jelentős gazdasági potenciállal (TÁRNOK B. – FILYUK L. 2020) és fontos geopolitikai pozícióval rendelkező országgént lett szuverén. Az 1990-es években a posztszovjet államokkal való együttműködések erősítésére törekedett. Függetlenedésekor a szomszédos államokkal létrejövő együttműködések megteremtésének elsődleges célja a béke és a saját szuverenitásának megszilárdítása volt. Magyarország számára is fontos volt a szomszédos országgal való kapcsolatnak a rendezése (LUKÁCS A. 2012; PAVLIUK, O. 1997), és így az 1989-es rendszerváltása, majd Ukrajna 1991-es függetlenné válásával a két állam közötti kétoldalú diplomáciai kapcsolat hivatalos hitelesítésére is sor került az 1991. december 6-án aláírt magyar-ukrán alapszerződéssel (HAJDÚ Z. 2020; VÉGH Zs. 2016). Magyarország ezzel az elsők között ismerte el hivatalosan Ukrajna függetlenségét, és határozta meg a jószomszédság és az együttműködés alapelveinek irányát. A szerződés kiindulópontja a két állam nemzeti érdekeivel összhangban és az európai értékekre építkezve az volt, hogy az európai béke- és biztonsági folyamat dokumentumainak mintájára fejlesztik és erősítik baráti kapcsolataikat, valamint biztosítják a jószomszédságot és a kölcsönösen előnyös együttműködést a kulturális, gazdasági, politikai, tudományos-technikai, humanitárius, ökológiai és egyéb területeken (<https://www.parlament.hu>; FEJES N. – MIKLÓS G. 2019; JESZENSZKY G. 2019; DERII Z. – ZOSYMENKO T. 2020). Ukrajna számára kárpátaljai relációban különösen fontos volt a szerződés, amely egyben kimondta azt is, hogy az országok egymás területi integritását elismerik és hogy egyik országnak sem lehet a másik irányába területi követelése, valamint elfogadják a közös államhatárt (VÉGH Zs. 2016).

Magyarország elsőként nyitotta meg nagykövetségét a függetlenedett Ukrajna fővárosában, Kijevben. A diplomáciai kapcsolat számos perspektívát tárt politikai és gazdasági kontextusban a két ország elé. Az 1990-es években intenzív politikai kapcsolat volt jellemző a két állam között, amely elsősorban a gyakori magas szintű vezetői látogatásokban merült ki, ugyanakkor emellett a kereskedelem, a kultúra és az oktatás területére is kiterjedt. Az 1990-es évek végén egy paradigmaváltás figyelhető meg e bilaterális kapcsolatban. Ennek oka Magyarország euroatlanti integrációja, amely számottevő változást és problémát nem okozott (FEDINEC Cs. 2012). Ezt követően az 1998-ban hivatalba lépő magyar kormány (SÁGI Zs. 2015) minden politikai ügyet összefüggésbe hozott a kárpátaljai magyarsággal, s bár az ukrán fél is fontosnak értékelte az Ukrajnában élő magyarság kérdését, de nem a legfontosabbnak (FEDINEC Cs. 2012). Magyarország 1999-es NATO tagságát követően az ukrán állam újra definiálta saját országának külpolitikai irányát, amelyben Magyarország az EU és a NATO mögé került (FEDINEC Cs. 2008). Magyarország számára azonban az Ukrajnában élő magyarok támogatása nem torzult, éppen ellenkezőleg az ezredforduló környékén zajló folyamatok megerősítették, amelynek egyik szembeötlő megnyilvánulása az ún. státustörvény (A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény – „a státustörvény a határon túli magyarok és a magyar állam közötti viszony rendezéséről, a nekik juttatandó kedvezményekről és támogatásokról, valamint tágabban a magyar államhatáron túli magyarok támogatásáról szól.”) (KÁNTOR Z. 2008:44; SÁGI Zs. 2015; VÉGH Zs. 2016).

Magyarország pártolta Ukrajna EU-s társulási megállapodását, támogatta a transzatlanti erőfeszítéseket, erős szövetségese volt biztonsági, védelmi, katonai vonatkozásban, az energiaszférában és a kereskedelemben is. Továbbá az orosz-ukrán konfliktus helyzetben Magyarország humanitárius támogatást nyújtott Ukrajnának (GREZSA I. 2018), illetve csatlakozott az EU Oroszországgal szemben hozott szankcióihoz (TÁRNOK B.–FILYUK L. 2020). Ukrajna 2014 után gazdasági és biztonsági szempontból is krízisbe került. 2015 óta nem vásárol Oroszországtól földgázt, helyette Magyarországtól vásárolja vissza, de tranzit szerepe az EU irányába megmaradt. A két ország gazdaság-stratégiai szempontból fontos kereskedelmi partnere egymásnak (TÁRNOK B.–FILYUK L. 2020; MEDYNSKYI, I.–KAPCHOS, B. 2016).

A 2010 utáni időszakban az ukrán-magyar kétoldalú kapcsolatot a kárpátaljai magyarsággal létesített erősödő együttműködések (TÁTRAI P. et al. 2018; ERŐSS Á. et al. 2020) és a fejlődő magyar-orosz kapcsolatok determinálják. A 2014-es Krím Oroszország általi annektálása és a kelet-ukrajnai konfliktus után létrejövő geopolitikai közeg tükrében mindkét országnak újra kellett definiálni az Oroszországgal való gazdasági és energetikai kapcsolatait. Míg Ukrajna korlátozásokat vezetett be az oroszországi import és természeti erőforrásokkal szemben, addig Magyarországnak egyensúlyoznia kellett az egységes Oroszországgal szembeni EU-s álláspont és a saját gazdasági kapcsolatait és alacsony energia ár biztosítása között. Így Magyarország közvetítő pozíciót kívánt felvenni az EU és Oroszország között. Ugyanakkor Budapest orosz külpolitikája mellett Ukrajna is kulcsfontosságú partnere marad Magyarországnak.

A kelet-ukrajnai harcok és Krím annektálása okán az ukrán nemzeti identitás politikai törekvése felerősödött (ACKERMANN, S.–KAPITONENKO, M. 2019; FEDINEC Cs.–GÖNCZI A. 2019). A 2017-ben elfogadott oktatási- és 2019-es nyelvtörvénynek is az volt az elsődleges célja, hogy az ukrán nyelvet, mint egyetlen legitim államnyelvet (CSERNICKÓ et al. 2020) népszerűsítsék és az oroszellenes politika függvényében elsősorban az orosz nyelv visszaszerítését célozza meg, ám a féleledő ukrán nacionalista törekvések miatt a többi kisebbségi nyelvek használatát is teljesen vissza kívánják szorítani az országban (TÁRNOK B.–FILYUK L. 2020). Ez azt jelenti, hogy a helyi magyarok és az egyéb kisebbségek korábban megszerzett jogait elveszítik, ilyen például a közoktatásban az anyanyelven való tanulásnak a joga (FEJES N.–MIKLÓS G. 2019; KOVÁLY K. et al. 2020; FEDINEC Cs. 2020b).

Az Ukrajnában elfogadott új oktatási- és nyelvtörvény, valamint a magyar-orosz kapcsolatok előre haladásának következtében drámai változás történt Ukrajna és Magyarország kétoldalú kapcsolatának tekintetében. Folyamatos szembenállás figyelhető meg a két ország vezetése között, amelynek legnagyobb közvetlen károsultjainak az Ukrajnában, döntően Kárpátalja területén élő magyar nemzetiségű lakosság tekinthető. Az elmúlt években a magyar műemlékek megrongálásától kezdve, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség ungvári irodaházának felgyújtásán keresztül, egészen a kárpátaljai magyarok politikai, társadalmi szerepvállalóinak szeparatizmus vádjával illetésén és a Myrotvorts internetes honlapon való listázásáig terjedt az agresszió (TÁRNOK B.–FILYUK L. 2020; SADECKI, A.–IWANSKI, T. 2018; FERENC V.–RÁKÓCZI K. 2020; TANDEM 2016).

Magyarország úgy véli, hogy e törvénnyel Ukrajna megsértette a korábban megkötött bilaterális szerződéseket, valamint az Ukrajnában élő magyar nemzeti kisebbségek jogait. A Kárpátalján élő magyar etnikai kisebbség geopolitikai küzdelem epicentrumába került. Az elfogadott új ukrán oktatási törvényt a Velencei Bizottság elé terjesztették, amelynek a törvényről szóló megállapításait eltérő módon értelmezi a két fél. Felszólították a két országot, hogy kormányközi megállapodással oldják meg a kialakult konfliktusos helyzetet. A magyar kormány szándéka, hogy politikai és diplomáciai szinten minden jogi eszközzel megvédje a nemzeti kisebbségeit. Az ukrán társadalom az utóbbi években

egyre barátságatlanabb Magyarországgal és a magyarokkal szemben. 2017 óta sorra kerülnek nyilvánosság elé akut kérdések. A magyar nyelvi jogok problémájától kezdve, a kettős állampolgárságon, a Magyarország kárpátaljai támogatásán keresztül egészen a magyar nemzeti jelképek használatáig a közsférában. 2020 januárjában a Verhovna Rada (Legfelsőbb Tanács) elfogadta az ukrán oktatási törvény módosítását, melyet – véleményük alapján – a Velencei Bizottság értékelése és javaslatai szerint átdolgoztak, ám ez a gyakorlatban nem jelent érdemi módosulást a 2017-es verzióhoz képest (TODOROV I. 2020). Az ukrán fél álláspontja, hogy a kárpátaljai magyarok nem ismerik kellő képpen az ukrán nyelvet (SADECKI A. – IWANSKI T. 2018). Az ukrán fél véleménye, hogy a magyar és az egyéb kisebbségeknek el kell fogadni az oktatási reformot, nem mint asszimilációs kísérlet, hanem mint a gyerekeknek az ukrán társadalomba való beilleszkedését segítő intézkedés (TODOROV I. 2020).

A nyelvtörvény további okot adott a magyar kormánynak, hogy az ukrainai magyar kisebbség jogaira összpontosítson. Az új ukrán oktatási törvény elfogadása után fordulatot váltott a magyar kormány a külpolitikai szintéren és a nemzetközi intézményeken belül. A magyar fél elkezdte a legmagasabb szinten blokkolni Ukrajna politikai együttműködését az EU-val és NATO-val. A két állam közötti Vegyes Bizottságok ülései az utóbbi években számos esetben elmaradt. Jelenleg az orosz tényező az egyik legjelentősebb az ukrán-magyar kapcsolatok alakulásában. Az ukrán fél úgy véli, hogy politikai szinten aggodalomra ad okot, hogy Kijev belpolitikai lépéseit Magyarország és Oroszország párhuzamosan és hasonlóan kommentálja. Maksak és Herasymchuk úgy véli, hogy az oroszbarát befolyás a Magyarországon élő ukrán közösségeket is elérte, amelyet egyben a Kreml hibrid agressziójának tartanak. Álláspontjuk alapján ezen csoport képviselőinek oroszbarát narratívák terjesztése sérti Ukrajna szuverenitását és területi integritását (MAKSZAK H. – HERASYMCHUK S. 2020).

Továbbá 2020 őszén kiderült, hogy több magyarországi kormányzati tisztviselőt is kitiltottak Ukrajnából az ország belpolitikai folyamataiba való beavatkozásra hivatkozva. Míg korábban a két ország közötti tanácskozásokat, vitákat a kompromisszum lehetséges kiindulópontjának tartották, e folyamat ismételten megmutatta, hogy a két nemzeti érdek között óriási űr tátong, s a nézeteltérés inkább fokozódik (<https://www.globalpolicyjournal.com> 2021), ugyanakkor a két ország közötti kapcsolatban bizonyos mértékű bizalmatlanság mindig is jelen volt. SADECKI és IWANSKI (2018) úgy véli, hogy a korábbi törvény által biztosított magyar nyelvű oktatás Kárpátalján, a magyar tannyelvű iskolák alul finanszírozása az ukrán kormány részéről, ugyanakkor ugyanezen iskolák budapesti támogatottsága, valamint a magyar határ közelsége együttesen hátráltatja a magyar kisebbségek integrációját az ukrán közösségbe. Az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek oktatási törvénnyel kapcsolatos ellenérveit az ukrán kormány figyelmen kívül hagyta és hisztérikusnak, valamint alaptalannak vélte. Kijev szerint elfogadhatatlan, hogy az állampolgárok ne ismerjék az ország államnyelvét, s úgy véli, hogy a nyelvtudás elősegíti a nemzeti kisebbségek képviselőinek beilleszkedését az ukrán állam közigazgatási szférájába (SADECKI A. – IWANSKI T. 2018).

Ukrajna barátságatlannak ítélte meg a magyar fél részéről Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja együttműködésének és összehangolt fejlesztési feladatainak kormányzati koordinációjáért felelő miniszteri biztos kinevezését. A külpolitikai céljaihoz nem illeszkedik a magyar kormány Oroszországgal szembeni EU-s szankciók feloldására tett kísérletei, valamint a magyar-orosz kapcsolatok fejlődése (MEDYNSKYI, I. – KAPCHOS, B. 2016). Ezek végett nem is igen hajlandó Kijev elindulni a kompromisszum irányába. A két állam vezetése közötti politikai, diplomáciai szembenállás mellett a gazdasági kapcsolatok azonban relatíve jónak tekinthetők. A gazdasági kapcsolatok növekedése,

valamint határon átnyúló együttműködési programok sikeressége az elemzők szerint pozitív ráhatással lehet a két állam közötti politikai és diplomáciai kapcsolatok javulására (LUKASHENKO A. V. 2020)

A két ország közötti kapcsolat az ukrán-magyar határ menti régióban

A magyar-szovjet relációban a formalizált, hivatalos kontaktusok és szolgálati személyi mozgások intenzívek voltak, ugyanakkor az államhatár két oldalán élő népesség közötti személyes kapcsolatokat igen alacsony szint jellemezte. A fordulatot 1988-1989 jelentette, amikor a kárpátaljai magyarság mozgástere bővült, új határátkelőhelyeket nyitottak, majd kishatárforgalmi egyezményt fogadtak el (BARANYI B. 2005; HAJDÚ Z. 2015). Kezdetben, a rendszerváltás időszakában meginduló határ menti területek együttműködései leginkább a kulturális szférára terjedtek ki. Többnyire a korábban meglévő formális és informális kapcsolatok alapjaira építkeztek és az idő előrehaladtával kapcsolódtak be a civil és gazdasági szervezetek a különböző kooperációkba. E kulturális kooperációknak nem volt közvetlen gazdasági hatásuk, ellenben nagy szerepet játszottak a későbbi együttműködések megalapozásában (LINC A. 2020).

Az elmúlt három évtized tapasztalataira alapozva formális és informális csoportba sorolhatók be a vizsgált területen megvalósuló együttműködések. Formális együttműködési intézményi keretnek tekinthető a térségben a Kárpátok Eurorégió, a Tisza Európai Területi Társulás, a testvértelepülési hálózatok. Míg informálisnak az alulról építkező, többségében projekt szintű kooperációs tevékenységek, illetve az államhatár közelsége által generált informális kereskedelem. E mellett megemlíthető az EU irányából érkező támogatások (pl. Keleti Partnerség keretein belül) és a magyar kormány nemzetpolitikai támogatásai Kárpátalja irányába, amelyeknek eredményei és produktumai minden esetben az ukrán-magyar államhatár ukránjai oldalán realizálódnak. Az interjú készítése során a felsorolt együttműködési kapcsolatok mindegyikére kitértünk, így a következőkben a felsorolt kooperációs tevékenységeket együttesen határon átnyúló együttműködéseként kezeljük.

A félig strukturált mélyinterjú lekérdezésnél megkértük az adatközlőket, hogy nevezék meg azokat a témákat, kérdéseket, amelyek hatással vannak a mindennapjaikra a határtérségben. A kapott válaszok egészen szerteágazók, amelynek magyarázata az lehet, hogy a megkérdezett adatközlők munkájuk, esetleg társadalmi szerepvállalásuk révén több területhez kapcsolódnak. A sokrétű téma megnevezésben azonban számos hasonló pontot látunk a határ két oldalán, ilyen például a gazdasági elmaradottság, az elvándorlás, a munkaerőhiány, a határ átjárhatóságának problematikája és az informális kereskedelem.

„Van itt néhány fontos probléma. Az elsődleges, ami érinti a határvidéket és az egész országot ez a kivándorlás problémája. Elég nagyarányú a szakképzett munkaerő kivándorlása, ám az utóbbi időben minden réteg nagy arányban hagyja el a területet. Ezután majdnem ugyanazok a problémák jelennek meg, mint az országban. Pl. az alacsony születésszám, a munkaerőhiány, amit főleg a migráció generál, ezért nagyon sok lakos kényszerül arra, hogy a határ menti létből próbáljon megélni valahogy, s ez még a jobbik eset, mert nagyon sokszor teljesen elhagyják a területet és nyugaton próbálkoznak jobb életet keresni?” (fiatal ukránjai oktató).

Ezek a mindennapokban jelenlévő témák és folyamatok jól szemléltetik az ukrán-magyar határvidék periférikus jellegét és az azzal párhuzamosan vele járó gazdasági-társadalmi elmaradottság meglétét, amely már önmagában is negatívum (IGARI A. 2021), de ehhez

társul még az Ukrajna és Magyarország kormánya közötti ellentét. A megnevezett kérdések a határ két oldalán természetesen nem egyforma hangsúlyt kapnak. A vizsgált államhatár ukrainai oldalán a két ország vezetése között zajló események közvetlenebbül jelennek meg, amelyet alátámasztanak a fent már felvázolt kárpátaljai magyarság ellen elkövetett atrocitások is. Azonban ide sorolhatók még a kisebbségi közösségeknek az anyanyelvi visszaszorításai az oktatási- és nyelvtörvény végett, a decentralizációs folyamat által létrehozott új adminisztrációs területi egységeinek kialakításai (CSERNICKSKÓ I. et al. 2021), vagy az ukrán parlament által elfogadni kívánt kettős állampolgárságról szóló törvénytervezet, amely kiszorítani kívánja a vezetői pozíciókból azon aktorokat, akik az ukrán állampolgárságon kívül más állam állampolgárságával is rendelkeznek (FEDINEC Cs. 2020a; FEDINEC Cs. 2021). Ezzel ellentétben a határszakasz magyar oldalán inkább a gazdasági-társadalmi elmaradottság, és az utóbbi években megnövekedett ukrainai áttelepültek kapnak nagyobb hangsúlyt.

A válaszok alapján egyetlen témakört lehetne megnevezni, amely a határ mindkét oldalán számottevő jelentőséggel bír, ez pedig a határ átjárhatóságának problematikája. *„Az lenne a fontos, hogy amikor szóba kerül ez a téma (az ukrán-magyar határon átnyúló együttműködések), akkor arról egyáltalán ne kelljen beszélnünk, hogy ez a határ egyáltalán létezik. Ez minden bizonnyal a legfontosabb témakör”* (középkorú ukrainai közigazgatási szereplő). Maga a határszakasz az EU külső-, és egyben egy schengeni határ is (PETE M. 2016), amelynek eredményeként egy *„nagyon kemény határ jött létre”* (fiatal ukrainai intézményvezető). Kevés és kis kapacitású, többnyire elmaradott infrastruktúrával rendelkező átkelőhelyei vannak. A nagyszámú határátkelők miatt megnövekedett, időnként (például ünnepnapok, hosszúhétvégék stb. alkalmakor) akár 8-10 órás várakozási idővel rendelkező átkelőhelyek. Mindezek a rossz körülmények nem csak a mindennapi ingázási feltételeket nehezítik meg, de *„a már külföldön dolgozók nem fogják a hétvégéjüket arra áldozni, hogy a határt oda vissza átlépjék, hanem valószínűleg nem jönnek haza és elfelejtenek haza jönni”* (középkorú magyarországi közigazgatási szereplő). A határ rugalmatlansága Magyarországnak az EU és a schengeni területhez való csatlakozása révén jött létre, ám az átjárhatóság problematikája a magyarországi könnyített munkavállalás és az EU-s vízummenetesség megadását követően manifesztálódott, ugyanis a nehéz, instabil gazdasági helyzet és a kelet-ukrainai harcok következtében nagyszámú – bizonyos becslések szerint milliós számú – munkavállaló hagyta el Ukrajnát

A határ menti régióban az elmúlt években számos kárpátaljai (magyar, ruszin, ukrán) költözött át a magyarországi oldalra – ezt az elmúlt 2 évben csak tovább növelte a Covid-19 világvármány miatt életbe lépő határzár – és *„aki Kárpátaljáról áttelepült az főleg az intelligencia. A munkásabb (építőipari és gyáripari dolgozó) osztály ők inkább mentek tovább, de ide (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe), aki Kárpátaljáról áttelepült azok főleg orvosok, tanárok...”* (fiatal magyarországi intézményvezető). A szakképzett munkaerő mellett egyre több fiatal dönt emellett, hogy már a kötelező közoktatást is Magyarországon végzi el. Ennek egyik oka a közoktatási színvonal eltéréseben, valamint a magyarországi szakoktatás változatosságában keresendő, míg másik oka a hadkötelezettség alóli felmentés megszerzése lehet.

A kárpátaljai adatközlők között volt, aki szerint a lokális folyamatok *„ha csak Kárpátalját nézzük, és teljes mértékben elkülönítjük Kijev és Budapest kijelentéseitől, akkor nekem az az érzésem, hogy itt egyáltalán nincs semmilyen nézeteltérés. Kárpátalján semmilyen magyar-ukrán nézeteltérés nem érzékelhető, nincs semmilyen félreértés. Ezért azt mondhatjuk, hogy a félreértések a diplomáciából erednek, ezek Kijev és Budapest félreértései”* (középkorú ukrainai kutató). E kijelentés jól tükrözi az évszázadokon keresztül etnikai együttélés eredményét. A helyi lakosok – és ez leginkább a kárpátaljai oldalra jellemző –,

akik évszázadok óta itt élnek azoknál „kárpatjai etnikai szempontból gyakorlatilag soha nincs probléma a kárpatjaiak között. Miért? Mert mindenki családjában van magyar, minden második családban van sváb és minden ötödikben van román. Ezért manapság már szinte lehetetlen találni valamiféle ellentétet az egyes nemzetiségek között a régióon belül” (középkorú ukrainai közigazgatási szereplő). Ezt támasztja alá a 2016-ban Kárpátalján végzett szociológiai felmérés is, ahol az adatközlők nagyon alacsony aránya nyilatkozott konfliktusról a két nemzet között (ukrán és magyar) települési és megyei szinten. „Ez egy egész magas szintű tolerancia. Mindig is ez volt. Ez a népek együttélése a szovjet időben is belénk volt indoktrinálva és ez azóta is így maradt. Ez egy jó örökség azt gondolom. Ma már ennek más a tartalma, de azt hiszem Kárpátalja egy kicsit ilyen békeszigete, ahol a népek együttélése megvalósult volna kicsiben” (fiatal ukrainai intézményvezető). A 2016-os és a 2019-es Tandem felmérés rávilágít arra, hogy a megkérdezettek döntő többsége a szélesebb dimenzióban (pl. országos szinten) sokkal konfliktusosabbnak értékeli az ukrán-magyar kapcsolatokat, mint a határrégió szintjén (FERENC V. – RÁKÓCZI K. 2020).

A nagyarányú Ukrajnából Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe való áttelepülések következtében a határ magyar oldalán is tanulják az emberek az együttélést. „Meg kell, hogy ismerjék egymást” (középkorú magyarországi intézményvezető), bár néha ez egy hosszabb folyamat: „30 éve élünk ugyanabban az utcában és még ma is az van, hogy „az ukránék”. Édesapám és édesanyám magyar, én magyar nemzetiségű vagyok, a keresztlevelemben is az van, hogy *магяры* (magyar) és mégis ukrán lettem, ahogy áttelepültünk” (középkorú magyarországi intézményvezető). A helyiek és az áttelepültek „közös programokon, rendezvényeken megismerik egymást, megismerik azt az itt élő emberek, hogy igen, aki átköltözött ő orvos volt és jó vele beszélgetni. Nem egy regisztrációs számot lát mögötte, hogy még egy számmal több, aki átköltözött és viszi a nyugdíjat, hanem látja az értéket a szám mögött” (középkorú magyarországi intézményvezető). Az áttelepültek számára ezen kapcsolódási helyszíneket döntő többségben a helyi nemzetiségi Önkormányzatok, civil szervezetek által e célra rendezett események adják.

A vizsgált határon keresztül napjainkban a kooperációs tevékenységek széles skálán mozognak. Az elemzett térségben a skála a „testvértelepülési, társ- és együttműködéses rendezvények” (fiatal ukrainai civil szervezeti képviselő) szervezésétől kezdődően „kézművesek felkarolásán, ... a vittük az itteni kézműveseket, a szabolcsiakat hoztuk ide, volt, hogy fesztiválokra elmentünk stb.” (középkorú ukrainai civil szervezeti vezető) keresztül egészen „a van ilyen, hogy MOBI, NESiCA, GeoSES stb.” (középkorú magyarországi közigazgatási megbízott; MOBI – Korszerű határok infrastruktúra – sikeres Kárpátok régió című, a HUSKROUA ENI CBC Program által finanszírozott pályázat; NESiCA – Új energia megoldások a Kárpátok területén című, a HUSKROUA ENI CBC Program által finanszírozott pályázat; NESiCA – Új energia megoldások a Kárpátok területén; GeoSES – Területi vészjelző rendszer a határmenti régióban című, a HUSKROUA ENI CBC Program által finanszírozott pályázat) véleményekig terjed. Az ENI CBC Program által finanszírozott projektek, amelyek „bizonyos ágazatokban próbálnak úgy együttműködést kialakítani, hogy az effektíve beruházás leginkább az ukrán oldalt van. Mi (Szabolcs-Szatmár Bereg megye) a soft-os oldalát tesszük mellé. Van olyan, hogy klímavédelem, a klímavédelemmel összefüggésben az erdőpusztulás Kárpátalján. Abban mi egy régió stratégiát fogunk csinálni” (középkorú magyarországi közigazgatási megbízott) jellemzőek az együttműködési folyamatokra. E mellett a helyi lakosság törekszik kiaknázni az árrendszerek közötti különbségeket is. „Itt 4 határral vagyunk körbe véve, ... olyan közel van a határ, hogy mindent kis mikrobuszokkal hoznak be (Kárpátaljára), és az minden ÁFA, vám, stb. nélkül megy. Mivel közel van a határ itt az áru. Ha ki megy a piacra, akkor azt látja, hogy magyar áru is van” (ukrainai középkorú gazdasági szereplő).

Ukrajna már a függetlenné válásakor sajátos helyzetbe került az EU és a bizonytalan tartalmú Független Államok Közössége között. Az ország és benne Kárpátalja fontos komponensé vált az EU és NATO keleti szomszédságában Ukrajna szomszédos országait tekintve Lengyelország és Magyarország 1999-ben, Szlovákia és Románia 2004-ben vált NATO taggá, illetve európai integrációba Lengyelország, Magyarország és Szlovákia 2004-ben lépett be, míg Románia 2007-ben. (HAJDÚ Z. 2015). Ukrajna stratégia jelentősége megmutatkozik abban, hogy egyszerre választja el és köti össze Oroszországot és az EU-t. Hídként van jelen a két hatalom között, ugyanúgy ahogyan lokális szintéren szemlélve Kárpátaljára is gyakorta hídként tekintenek: „*A kárpátaljai magyar vállalkozó legyen hídszereplő. Ugye az már elcsépelte, közhely, hogy Kárpátalja mindig híd lehetne. Ugy ahogy Európa és Kelet között Ukrajna lehet híd, és ezt kihasználva*” (középkorú ukrainai gazdasági szereplő). A függetlenedett Ukrajna nyugati orientációja a külgazdasági stratégia is Ukrajna híd szerepét hangsúlyozta a kelet és nyugat között, esetünkben Oroszország és az EU között.

Ugyanakkor nem csupán a terület politikai földrajzi fekvéséből adódóan tekintendő hídszereplőnek Kárpátalja, hanem a helyi lakosok, s köztük leginkább talán a kárpátaljai magyarok jelenléte az igazán mérvadó. Jelentőségük az együttműködési folyamatokban is megjelenik. Elsősorban a közös történelmi múlt, a közös nyelv és kultúra ösztönzi, valamint könnyíti meg e kooperációs tevékenységeket. „*Főleg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye az az elsődrendű partnere kulturális, gazdasági vagy akár politikai együttműködésben. Ők vannak itt a szomszédban. Vásárosnamény, Fehérgyarmat, illetve Kisvárdá ezek a szomszédos térségek ahová, ahol az elmúlt két évben szoros kapcsolatok alakultak ki részben személyesek, részben egyesületi vonalon, illetve gyakorlatilag az, hogy Nyíregyháza, Szatmárnémeti, Ungvár és Beregszász ebben a különböző relációban testvér települési kapcsolatokat is kialakítottak, tehát ezek is ezt a Szabolcsi térséget kicsit közelebb hozzák. Általánosságban még ehhez csatlakozik Hajdú-Bihar és Debrecen, illetve Budapest. Tehát a kárpátaljai magyarok esetében és a civil szervezetek esetében ez a három fő irányvonal hozza közelebb a kapcsolatleremtésben*” (középkorú ukrainai civil szervezet elnöke).

A kooperációs tevékenységek munkanyelvét tekintve a magyar nyelv megléte az ukrán-magyar határ mindkét oldalán fontos, mert a válaszadók elmondásai alapján elsődleges munkanyelv a magyar, mert „*az ottani (kárpátaljai) adminisztrációban vannak, akik magyarul beszélnek*” (középkorú magyarországi közigazgatási vezető). A közös nyelv ismerete bizalomépítés szempontjából hasznos. Másodlagos nyelvként az angolt emelték ki a válaszadók, azonban e nyelvnek a megfelelő szintű használata gyakorta ütközik nehézségekbe, ezért rendszeres a tolmácsok alkalmazása a megbeszéléseken és az együttműködések kivitelezésében. Továbbá az utóbbi években az Ukránból Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe áttelepült lakosok is fontos tényezőként vannak jelen a két területegység kapcsolatának fenntartásához. Az átköltözöttek nagy aránya beszéli az ukrán, esetenként az orosz nyelvet is, amely segíti a kapcsolat fenntartását. „*Vannak kollégák, kárpátaljai születésűek, akik beszélnek ukránul, vagy néhányan oroszul.*” (középkorú magyarországi közigazgatási vezető).

Az interjú válaszok alapján elmondható, hogy Magyarország és Ukrajna politikai szembenállása az ukrán-magyar határon átnyúló együttműködések gyakorlati megvalósításában nem jelenik meg. A határ menti együttműködések relációjában a két megye között a kapcsolat „*a partnerekkel jó, politikai irányzattól függetlenül*” (középkorú magyarországi közigazgatási vezető). A két ország vezetése közötti nézeteltérés ezekben, a többnyire EU-s finanszírozású kooperációs tevékenységekben nem jelenik meg, amelynek oka abban lehet, hogy ezen együttműködések leginkább alulról kezdeményezett folyamatok, amelyet ugyan az országos adminisztrációs erők megállásra kényszeríthetnek – az adatközlők elmondásai

alapján erre eddig nem volt precedens – de a két megye egymásrautaltsága szükségszerűvé teszi ezeket a kollaborációkat, valamint akár még a két ország közötti kétoldalú kapcsolat minőségére is befolyást gyakorolhat. Egy kárpátaljai megkérdezett gondolata, hogy „*én hajlok afelé az álláspont felé, hogy éppen ezeken a határon átnyúló együttműködésekben belül dől el az országos szintű problémák megoldása is*” (fiatal ukrán író).

Összefoglalás

Ukrajna és Magyarország kétoldalú kapcsolatának három évtizedes története nagy átalakuláson ment keresztül. A kezdeti jószomszédsgai, biztonságpolitikai prioritásoktól indulva, az erős kereskedelmi kapcsolatokon át a magyar fél részéről a kárpátaljai magyarság oktatási és nyelvi jogainak megtartását középpontba helyező törekvésekig, s az ukrán oldal döntően magyarelles retorikáig jutott. Ha megnézzük az elmúlt bő 30 évet láthatóvá válik, hogy a két ország vezetése közötti éppen aktuális diskurzus rányomta, rányomja bélyegét az ukrán-magyar határrégió folyamataira, s leginkább a kárpátaljai magyarokat érinti.

Az ukrán-magyar határon átnyúló együttműködések kezdete az 1980-as évek végére datálható. A kezdeti időszakban a közös magyar nemzeti identitásra építkezve indultak meg a kapcsolatfelvételek, majd az EU-s integrációs folyamatok által biztosított csatornákon keresztül bővültek, megszilárdultak a kapcsolati hálók. Az elvégzett félig strukturált mélyinterjúk eredményei alapján látható, hogy napjainkban a két ország vezetése között meglévő nézeteltéréseknek a befolyása az ukrán-magyar határon átnyúló együttműködésekre csekély. Ezen kooperációk leginkább a helyi lakosok által kezdeményezett és kivitelezett folyamatok. A határrégióban azon lokális lakosok számára, akik itt születtek és szocializálódtak, természetes dolog a nemzetek egymás mellett élése. A kiinduló hipotézis első fele ezzel igazolódni látszik. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a két állam megromlott kétoldalú kapcsolatai (még) nem eredményezik az ukrán-magyar határon átnyúló együttműködések megromlását. A társadalmi kohéziós erő és a két megye egymásrautaltsága eddig erősebbnek bizonyult a diplomáciai nézeteltérésekkel szemben.

LINC ANNAMÁRIA

ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest

lincannamary@gmail.com

IRODALOM

- ACKERMANN, S. – KAPITONENKO, M. (2019): Hungary and Ukraine – the inevitability of the status quo. 15 p.
- BARANYI B. (2005): Új kihívások a magyar-ukrán határ menti együttműködésekben. In: HAUZINGER, Z. (szerk.): Tanulmányok a „Határország a minőség útján” c. tudományos konferenciáról. Pécs, pp. 153–166.
- CSEERNICSKÓ I. – HÍRES-LÁSZLÓ K. – KARMACSI Z. – MÁRKU A. – MÁTÉ R. – TÓTH-OROSZI E. (2021): A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján. Termini Egyesület, Törökbálint, 160 p.
- DERII Z. – ZOSYMENKO T. (2020): Potocnyi stan ta perspektyvy udoskonalennia ekonomichnoi spivpratsi mizh Ukrainoiu ta Uhorschynoia (Ukrajna-Magyarország gazdasági együttműködés: jelenlegi helyzet és a gazdasági együttműködés javításának kilátásai). Galician economic bulletin, pp. 18–27.
- ERŐSS Á. – KOVÁLY K. – TÁTRAI P. (2018): The impact of Ukraine’s crisis on migratory flows and Hungary’s kin-state politics. In: WINTZER J. – FILEP B. (szerk.): Geographie als Grenzüberschreitung: Festschrift für Prof. Dr. Doris Wasti-Walter. Geographische Gesellschaft Uni Bern, Bern, pp. 125–137.

- ERÖSS Á. – KOVÁLY K. – TÁTRAI P. (2020): A magyarországi nemzetpolitika hatása az etnikumközi viszonyokra Kárpátalján. In: Magyar Szociológiai Társaság (szerk.): Meghatározottságaink: A nem, az életkor és az etnikum szerepe a tartós társadalmi egyenlőtlenségekben. Budapest, p.22
- FEDINEC Cs. (2008): Magyarország az ukrán külpolitikában. Limes, No. 3, pp. 299–309.
- FEDINEC Cs. (2020a): Mi történik Kárpátalján?: Újabb mélypont a magyar-ukrán kapcsolatok – 2020. november 30-ának tanulságairól. Elérhető: https://mandiner.hu/cikk/20201202_mi_tortenik_karpataljan. Letöltés ideje: 2022.07.21.
- FEDINEC Cs. (2020b):cKárpátalja, Trianon: a helyzet a kelet nyugati szélén. DUNSZT:06.2 Paper. Elérhető: <https://dunszt.sk/2020/06/02/karpatalja-trianon-a-helyzet-a-kelet-nyugati-szelen/>. Letöltés ideje: 2022.07.21.
- FEDINEC Cs. (2021): Ukrajna: kettős állampolgárság? Országút Online Paper: 1202. Elérhető: <https://orszagut.com/orszagut/ukrajna-kettos-allampolgarsag-1202>. Letöltés ideje: 2022.07.21.
- FEDINEC Cs. (2022): A magyar-ukrán alapszerződés néhány aspektusa. In: KARMACSI Z. – MÁRKU A. – TÓTH-OROSZI E.: Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI. Terményi Egyesület, Törökbalint, pp. 155–165.
- FEDINEC Cs. – GÖNCZI A. (2019): Keleti szomszédunk – Ukrajna: Az ukrán politika és a kárpátaljai magyarság. In: ERDŐS, Z. – KINDL, M. – FEKETE, S. (szerk.): A jövő gyermekora: Közös dolgaink, pp. 233–243.
- FEJES N. – MIKLÓS G. (2019): Az ukrán kisebbségkorlátozó intézkedések geopolitikai vonatkozásai. In: NAGY, SZ. – SALAMIN, G. (szerk.): Geopolitikai tényezők hatása a Kárpát-medencei magyar oktatási struktúrára. BCE GEO Intézet, Budapest, pp. 18–47.
- FERENC V. – RÁKÓCZI K. (2020): TANDEM 2016-2019. Ukrán-magyar együttélés Kárpátalján. In: FERENC V. – KOVÁLY K. (szerk.): Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után. Budapest, pp. 53–88.
- GREZSA I. (2018): Sokoldalú kárpátaljai támogatások – gesztuspolitika. Ukrajna euro-atlanti integrációjának segítése Kárpátalja példáján keresztül nemzetközi konferenciák anyaga. Kisvárdá-Ungvár, pp. 144–147.
- HAJDÚ Z. (2015): Kárpátalja: egy államhatárokra vetett régió. In: RICZ A. – TAKÁCS Z. (szerk.): A régió TÍZpróbája. Szabadka, Szerbia: Regionális Tudományi Társaság, pp. 127–140.
- HAJDÚ Z. (2020): Államhatárok, perifériák, határvilágok a Kárpát-medence északkeleti szegletében a két-pólusú világ összeomlása után, az európai uniós csatlakozás előtt. In: PÉTI M. – SCHWARCZ, GY. – RESS, B. (szerk.): Multidiszciplináris tanulmánykötet a Kárpát-medence és magyarságának egyes társadalmi, gazdasági, környezeti jelenségeiről és kihívásairól. NSKI, Budapest, pp. 149–155.
- IGARI A. (2021): Speciális régiótípusok szerepe az Európai Unió regionális egyenlőtlenségeiben. Földrajzi Közlemények, pp. 300–316.
- JESZENSZKY G. (2019): Az 1991-es magyar-ukrán alapszerződés jelentősége. In: FEDINEC Cs. (szerk.): „Kijevi csirke”: (Geo)politika a mai Ukrajnában. pp. 45–62.
- KÁNTOR Z. (2008): A nemzet kérdése a nemzetközi porondon. Külügyi Szemle 2, pp. 40–57.
- KARÁCSONYI D. – ERÖSS Á. – TÁTRAI P. – KOVÁLY K. – PIDHRUSNIY H. (2019): Demográfiai folyamatok és erőforrások Ukrajnában a geopolitikai törésvonalak tükrében. In: FEDINEC Cs. (szerk.): „Kijevi csirke”: (Geo)politika a mai Ukrajnában. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kalligram. Budapest, pp. 136–157.
- KOTA GY. (2018): A Magyar-Ukrán Kereskedelmi és Iparkamara tevékenysége – együttműködés a legnagyobb szomszédal. Ukrajna euro-atlanti integrációjának segítése Kárpátalja példáján keresztül nemzetközi konferenciák anyaga. Kisvárdá-Ungvár, pp. 162–165.
- KOVÁLY K. – ERÖSS Á. – FERENC V. – TÁTRAI P. (2020): Kárpátaljáról dióhéjban. In: FERENC V. – KOVÁLY K. (szerk.): Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt, Budapest, 139 p.
- LINC A. (2020): A határ, ami szétválaszt? – a határon átnyúló együttműködések a magyar-ukrán határszakaszon. In: BIHARI E. – MOLNÁR D. – SZIKSZAI-NÉMETH K. (szerk.): Tavaszí Szel 2019 Konferencia = Spring Wind 2019: Konferenciakötet I. Budapest: doktoranduszok Országos Szövetsége, pp.489–495.
- LUKÁCS A. (2012): A kárpátaljai magyarság és az ukrán-magyar alapszerződés konfrontációjának háttere. In: SZAMBOROVSKYNÉ NAGY, I. (szerk.): „Így maradok meg hírvivőnek...” Tanulmányok Soós Kálmán emlékére. PoliPrint Ungvár, pp. 122–131.
- LUKASHENKO A. V. (2020): Ukrayins'ko-uhors'ki vidnosyn v konteksti yevroatlantychnoyi intehratsiyi Ukrayiny (Ukrán-magyar kapcsolatok Ukrajna euro-atlanti integrációjával összefüggésében). Naukovi zapusky studentiv ta aspirantiv ta aspirantiv, seriya „Mizhnarodni vidnosyny”, pp. 148–159.
- MAKSÁK H. – HERASYMCHUK S. (2020): Istoriya vidnosyn Ukrayina – Uhors'hchyna, yak dynamyka ta zmist politychnoho dialohu (Az ukrán-magyar kapcsolatok története, mint a politikai párbeszéd dinamikája és tartalma). Rada zovnishn'oyi polityky „Ukrayins'ka pryzma”.
- MEDYNSKYI, I. – KAPCHOS, B. (2016): Audyt zovnishmoi polityky: Ukraina – Uhors'hchyna (Külpolitikai audit: Ukrajna-Magyarország). Dyskusyina zapysk. 43 p.
- MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász. 115 p.

- PAVLIUK, O. (1997): *Ukraina and Regional Cooperation in Central and Eastern Europe*. Security Dialogue Vol, 28, No.3., pp. 347–361.
- PETE M. (2016): A mai nemzetállami területek kialakulásának sajátosságai Kelet-Közép-Európában. *Földrajzi Közlemények*, pp. 13–25.
- RÁKÓCZI K. – VALENT V. – VARGA P. (2021): *Nemzetpolitika*. Nemzeti Közszerkesztési Intézet, Budapest, 60 p.
- ROTER, P. (2019): Határon átnyúló együttműködések és kétoldalú kapcsolatok: a kétoldalú kisebbségvédelem esélyei és keletéi. In: KOMAC M. – VIZI B. (szerk.): *Bilaterális kisebbségvédelem. A magyar-szlovén kisebbségvédelmi egyezmény háttere és gyakorlata*. L'Harmattan, Budapest, pp. 14–31.
- SADECKI, A. – IWANSKI, T. (2018): *Ukraine-Hungary: the intensifying dispute over the Hungarian minority's rights*. OSW Commentary number 280.
- SÁGI Zs. (2015): Az Európai Unió kohéziós és regionális politikája a magyar nemzetpolitika szemszögéből. *Földrajzi Közlemények*, pp. 183–195.
- TANDEM 2016: *Kárpátaljai szociológiai felmérés*. Elérhető: <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/03/A5-tandem.pdf>. Letöltés ideje: 2022.07.21.
- TÁRNOK B. – FILYUK L. (2020): *Ukrainian-Hungarian Relations Throughout the Years – How to Move Forward*. International Centre for Policy Studies, Kyiv, 12 p.
- TÁTRAI P. – ERÖSS Á. – KOVÁLY K. (2018): Migráció nemzetpolitikai erőtérben Kárpátalján az Euromajdan után. In: REMÉNYIK P. – VERS R. (szerk.): *Az iszlám és Közép-Európa geopolitika és migráció*. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs, pp. 8–19.
- Todorov I. (2020): *Ukrayins'ko-uhors'ki vidnosyny u vymiri evroatlantlynykh prahnen' Ukrayiny (Az ukrán-magyar kapcsolatok Ukrajna euroatlanti törekvéseinek szempontjából)*. Vypusk XXI, pp. 645–657.
- TOVT M. M. (2018): *Rol' i znachushchist' zakhystu prav natsional'nykh menshyn u dvostoronnikh ukrayins'ko-uhors'kykh vidnosynakh (A nemzeti kisebbségek jogvédelmének szerepe és jelentősége a kétoldalú ukrán-magyar kapcsolatokban)*. In: HORBULIN V. P. (red.): *Stratehichni priorytety*. Naukovo-analitychnyy shchokvartal'nyy zbirnyk. 1:46, pp. 89–96.
- VÉGH Zs. (2016): *Magyar válaszok a Majdan után*. In: PAPP, Z. A. (szerk.): *Régió – kisebbség, kultúra, politika társadalom*, 24. évf. 1. sz. pp. 20–49.

Internetes források

- <https://www.parlament.hu/naplo34/295/2950148.html>, Letöltés ideje: 2022.01.16
- <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/06/01/2021/ukraine-hungarian-relations-tale-mounting-mutual-mistrust>, Letöltés ideje: 2022.01.16
- <https://infopost.media/hu/az-eu-ba-es-a-nato-ba-karpataljan-keresztul-mit-lehet-es-mit-kell-megtenni-regionalis-szinten/>, Letöltés ideje: 2022.01.16